

BÜLOW HERCEG EMLÉKIRATAI

BÜLOW herceg emlékiratai¹ a háború utáni emlékirat-irodalom özönéből szerzőjüknek kétségtelenül nagy írói kvalitásainál fogva magaslanak ki. Egy népszerű tárcaíró színességével és ötletességével foglalkozik Bülow herceg négy vaskos kötetben a II. Vilmos császár korabeli Németország életében lejátszódott eseményekkel, amelyeknek vagy aktív szereplője, vagy legalább is közvetlen szemlélője volt, ami a rendes tárcaíróknak ritkán jut osztályrészül. Az emlékiratok színes képet adnak egy időszakról, amely Németország történetében, döntő fontosságú volt, mert benne bontakoztak ki — nemcsak Németországban, hanem egyebütt is, — azok a csírák, amelyekből végül a Németország letörésével végződött világháború fejlődött. Bülow herceg, akinek könnyed és elmés előadási módja a politikailag nem iskolázott olvasót is megragadja, annyi intim dolgot szó be emlékirataiba, ezekkel oly mesterien árnyékolja az általa elbeszelt eseményeket és annyira közel viszi azokat az olvasóhoz, hogy az a kép, amelyet II. Vilmos császárról és annak koráról emlékirataiban festett, — akár igazságos az, akár igazságtalan — valószínűleg át fog mami a köztudatba annyira, hogy az utókor ezt az időszakot és a benne szereplő embereket önkénytelenül is mindig erősen az ő szemüvegén keresztül fogja látni. Bülow emlékiratai sok tekintetben emlékeztetnek Saint-Simon herceg hasonló feljegyzéseire, amelyekből XIV. Lajos az udvaroncok serege által istenített alakjának emberi gyarlóságát és hiúságát ismerjük meg és amelyek oly sok vonatkozásban megvilágítják a francia forradalom kitörésének indokait is. Tudatosan vagy öntudatlanul az ő nyomdokaiba lép Bülow herceg, amikor azt a benyomást igyekszik keltetni, hogy Németországnak összeomlását és a Hohenzollern ház bukását nagyrészen Vilmos császár egyéniségének, környezetének és tanácsadóinak hibái okozták.

Emlékirataiban Bülow nem törekszik pártatlanságra. Tacitus eszményképe a sine ira et studio író historikusról nem egyúttal az ő eszményképe is. Azok a férfiak, akikben versenytársakat látott, akik neki ártani látszottak, vagy akik akár hivataloskodása alatt, akár visszavonulása után szembe fordultak vele, mind megannyian torzítva jelennek meg emlékirataiban. Akik nem szüntek meg neki még bukása után is udvarolni és hízelegni, azokat igyekszik legalább is egynémely rokonszenves vonással ellátni. Ha egészben véve mégis több rosszat mint jót mond kortársairól, ennek oka nagyrészen szerfelett nagy

¹ Bernhard Fürst von Bülow: Denkwürdigkeiten, in vier Bänden. Im Verlag Ullstein, Berlin.

hiúsága, amely legfeljebb azokról engedi őt — bár leereszkedő és kissé vállveregető hangon — kedvezőleg nyilatkozni, akik mélyen alatta állnak, amely azonban nem tudja megbocsátani, hogy őt más hangon kezelték akkor, amikor a hatalom az ő kezében volt, és más hangon akkor, amikor a hatalomtól visszavonult. Talán ezzel függ össze Bülow erős hajlama bizonyos médisance és persiflage iránt, aminek emlékirataiban oly sok tanujelét adja. Szívesen és bizonyos kéjjel mond el csípős megjegyzéseket olyan emberekről is, kik őt nem bántották, — és ez az olyan ideges és nyugtalan társadalomban, aminő a miénk is, már magában véve is érdeklődést kelt. Az emlékiratokban egy nagyműveltségű, sokat látott és sokat tapasztalt szellemes causeur elbeszélését, — vagy mondjuk talán meséjét? — kapjuk saját korának történetéről és benne szerepelt kortársairól. Sokszor csípős, némelykor gonosz, de sohasem unalmas megjegyzései és adomái sok találó vonást is tartalmaznak, de egészben véve sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a négy kötetnek tulajdonképpeni célja nem az, hogy tárgyilagos bírálat szerint is megálló hű képet adjon a személyekről és dolgokról, mint inkább az, hogy bosszút álljon szerzőjének igazi vagy vélt ellenfelein és megjutalmazza barátait, akik kitartottak mellette. Hogy azok a ferdítések, amelyek az emlékiratokban előfordulnak, mennyiben voltak tudatosak, azt nehéz volna megállapítani. Kétségtelenül már Bülow szubjektivitásra hajló egyéniségének emlékezetében is úgy rendeződtek el a dolgok, az eseményekről és a bennük szereplő egyénekről való nézetek, az igaz és nem igaz adomák, amelyekből könyve hemzseg, hogy az ő egyénisége, esetleges foltoktól megtisztítva, messze kimagsolják kortársainak sorából.

Nem tagadható azonban, hogy alapjában véve Bülow herceg ezt a célt mégsem érte el. Sokan lesznek, akik előtt egyénisége nagyobb-nak látszott, mielőtt emlékiratai napvilágot láttak, melyekből más emberek gyengeségei mellett, — amelyekre oly szívesen utal, — bizony igen gyakran megismerhetjük saját gyarlóságait is. ő maga tépi szét munkájában azt a nimbuszt, amely őt eddig körülvette. Nem rokonszenves vonás szerfeletti hiúsága, amely sokszor államférfúi képességeinek rovására is megnyilatkozott. Egyik ellenfele mondta róla — de van benne bizonyos igazság — hogy Bülow politikája kancellár korában három törekvésben merült ki: kegyben akart állani a császárnál, népszerű akart lenni a parlamentben és dicséreteket akart kapni a sajtóban. Emlékirataiban oldalszámra közöl gratulációkat és dicshimnuszokat, amelyekkel egyes ünnepélyesebb vagy fontosabb alkalmakkor elhalmozták és egy pillanatig sem jut eszébe, hogy azok igen sok esetben bizony csak udvariassági megnyilatkozások voltak, amelyekhez hasonlókat valószínűleg az ő általa annyira lenézett és sokat gáncsolt ellenfelei és hivatali utódai is tömegesen kaptak. Ha II. Vilmos császár, akit Bülow herceg oly kevéssé rokonszenves színben tüntet fel, hasonló alapokon akarna védekezni, még több tanúvallomásra hivatkozhatnék, amely az ő egyéni nagyságát hirdeti. Hivatkozhatnék a császár talán magára Bülow hercegre is, aki egy levelében, amelyet 1898-ban a császár egyik bizalmasához intézett, egészen ömlengve beszél II. Vilmos genialitásáról és nagy képességeiről.

Kellemetlen hatást vált ki — kivált egy államférfinál, — az az erős szubjektívitas, amely Bülow ítéleteit jellemzi. Képtelen tárgyilagosan elismerni, hogy valami jó lehessen, amit nem ő maga csinált, képtelen kedvezően nyilatkozni valakiről, aki neki ellenfele volt. Ellenszenves vonása egyéniségének az, hogy ő, aki hivataloskodása idejében — mint az imént említett levél is bizonyítja — a császárral szemben való hízeltetésében elment a byzantinizmus határáig,¹ aki a tőle kapott kegyeket, a grófi, a hercegi címeket és a legmagasabb rendjeleket élete végéig büszkén hordozta, nem átalja volt gazdáját az elbocsátott rossz cseléd módjára utólag kedvezőtlen színben feltüntetni, meztelenre vetkőztetni és neveltségessé tenni. Még annyi tekintettel sem volt a császárra, hogy gondoskodott volna arról, hogy emlékiratai csak a császár halála után lássanak napvilágot. Feljegyzéseiben a személyi rész sokkal fontosabb a tárgyinál. Kortársainak egyéniségéről sok érdekes, gyakran új, habár némileg torzított vonást jegyzett fel bennük, ellenben nem túlságosan gazdag anyagot nyújtanak annak, aki a Bülow herceg által irányított német külpolitika mélyebb indokait akarja belőlük megismerni. Bismarck emlékiratainak monumentalitásával szemben Bülow barokk munkát adott. Bismarck a maga emlékirataiban mintegy márványemléket állított önmagának, gondolatai és emlékezései oly nemes anyagból valónak tűnnek fel, mint ahogyan maga az egész ember ilyen nemes anyagból volt faragva. Az az emlék, amelyet Bülow herceg állított fel önmagáról a maga visszaemlékezéseiben, nem ilyen nemes anyagból való, hanem abból a sokkal kevésbé nemes anyagból, amelyből a biblia szerint az Úristen az embert megteremtette.

Kortársainak bemutatásánál Bülow igen élénk színeket használ. Kiváló érzéke van egyes jellemző tulajdonságaik iránt és művészettel tudja azokat kidomborítani, de az eredmény hasonlít azoknak a festőknek műveihöz, akik abban az iparkodásukban, hogy egyes vonásokat megörögzítsenek, túlzottan emelik ki azokat úgy, hogy alkotásaik közel járnak a karikatúrához. Bülownál is megvan ez a torzításra való hajlam, amely különösen erős kifejezésre jut az olyan esetekben, amikor vele rossz viszonyban álló személyekről van szó. Megkapó elevenséggel jellemzi például Vilmos császárt, de a hatást ebben az esetben is csak erős torzításokkal, a császár egyes hibáinak és gyarlóságainak túlélés hangsúlyozásával váltja ki. Nem megy ugyan odáig, hogy minden jó tulajdonságot tagadásba vegyen császárijánál, de az embernek az a benyomása, hogy jó tulajdonságokat csakis azért koncedál részére, mert érzi, hogy máskülönben közönséges pamflet színvonalára stüllyeszené le a maga emlékiratait és úgy sokkal jobb eredménnyel

¹ A levél többek közt ezt mondja: „Ich hänge mein Herz immer mehr an den Kaiser. Er ist so bedeutend, er ist mit dem Grossen König und dem Grossen Kurfürsten weitaus der bedeutendste Hohenzoller, der je gelebt hat. Er verbindet in einer Weise, wie ich es nie gesehen, Genialität, echtste und durchdringendste Genialität mit dem klarsten bon sens. Er besitzt eine Phantasie, die sich mit Adlerschwingen Aber alle Kleinigkeiten emporhebt und damit den sichersten Blick für alles Mögliche und Erreichbare.“ Utána azt mondja Bülow, hogy a császár genialitását egy minisztere se közelíti meg és felkiált: „Gott erhalte uns den grossen Monarchen und den edelsten Menschen!“

tudja eloszlatni a császár egyéniségével szemben a múltban sokféle létezett elismerést és rokonszenvet, ha a pártatlanság köpenyét ölti magára. Elismeri, hogy a császárban voltak rokonszenves vonások is, hogy közvetlen modora, kifejezéseinek frissessége, benyomásainak elevensége jólesően hatott azokra, kik vele érintkezésbe jutottak. De ennél sokkal nagyobb teret szentel a császár hibái feltüntetésének. Bülow nyíltan annak a nézetének ad kifejezést, hogy Németországot a császár tette tönkre. „A baj felülről jött“ mondja egy helyen (I. 136.) — „II. Vilmos, mint ember sok, igen sok, rokonszenves, érdekes, szép és jó tulajdonsággal rendelkezett. De szerencsétlenségünkre és az ő szerencsétlenségére is éppen azok a tulajdonságok hiányoztak benne, amelyekre egy sikerekre törekvő uralkodónak szüksége van... II. Vilmos császár egyéniségében számos olyan hiba és gyarlóság mutatható ki, amelyet az uralkodónak el kell kerülnie, ha azt akarja, hogy uralkodása eredményes legyen.“ Bülow hibáztatja a császár folytonos ingadozásait. Szemére veti, hogy naponta kétszer, háromszor is megváltoztatja nézetét. (I. 148.) Több helyütt emeli ki a császárnak „sajátságos hajlamát a kérkedésre és öntömjénezésre.“ (P. o. I. 93.) Rámutat arra, hogy ez a gyarlóság külpolitikai tekintetben is mennyire ártott, hogy mennyire oka volt annak a lenézésnek, amellyel a császár nagybátyja, Eduárd angol király, unokaöccsével szemben mindig viseltetett és annak az idegenkedésnek, amely kéretlenül és igen praepotens módon adott tanácsai folytán a vele ugyancsak közeli rokonságban álló orosz cárnak keletkezett előbb a császár személyével, később a német néppel és a német birodalommal szemben is. (II. 130.) Máshelyütt is arról panaszkodik Bülow, hogy a császárnak kérkedésre való hajlama ellenszenvesen hat és politikailag veszedelmes. (I. 140.) A tetszenivágyás folytán bizonyos mimicry-re hajlik. „Oroszországban úgy viselkedik, mint egy előkelő főhadsegéd, Angliában mint flottaadmirális, Bécsben fekete-sárga és Pesten magyar“ — mondja róla egy helyen. (I. 84.) Komédiás természete arra vitte, hogy szívesen képzelte el magát hadgyakorlatokban mint győzedelmes hadvezér, szívesen lefestette magát hadserege élén, pedig alapjában minden nagyozolása mellett félénk természet volt és éppen ezért feltétlenül békeszerető. (I. 444.) Komoly dolgokat frivol módon fogott fel, frivol dolgokat komolyan. (I. 93.) Külsőségeket, mint pl. címeket, amelyekkel az uralkodók courtoisiból egymást kitüntetni szokták, igen nagyra értékelt. Ismételten panaszkodik Bülow herceg arról, hogy a császár rendkívül tapintatlan és a tapintatot, amelyet nem is lehet elsajátítani, ha az az emberrel vele nem született, nem is tudta sohasem megtanulni. (I. 40.) Ebből vezeti le Bülow a császárnak azt a nagy hibáját, hogy túlságosan könnyen szabad folyást enged nyelvének, amivel azután elveszíti a népek, udvarok és kormányok bizalmát. (II. 86.) Azokban a levelekben, amelyeket az angol udvar egyes tagjainak írt, minduntalan rosszmájú nyilatkozatokat tett a cárról, azokban, amiket az orosz udvar egyes tagjai kaptak tőle, szidta az angol királyt, végül is aztán mindkét uralkodó megtudta, hogy miket mondott róluk a német császár. A kisebb német fejedelmek is ki nem állhatták, mert idegeikre ment. (I. 133.) Ha az ember hosszabb ideig

volt kénytelen vele együtt lenni, ez fárasztó volt. Hiba volt túlságos tevékenysége is, mozgékonyága és állandó nyugtalansága, annál inkább, mert nem párosult kellő hozzáértéssel. (I. 104., 136.) Folyton túlzásokba tévedt és illúziókban ringatta magát. Bizonyos dolgokat csak azért tett, hogy bosszantsa vele anyját. (I. 148.) Állandóan hadilábon állt az igazsággal és oly nyilatkozatokat ad másoknak szájába, amelyeknek azok éppen ellenkezőjét mondták. (1.137.) Ha azonban valami baj éri, akkor igen puha és igen kicsiny (II. 357.) és kisebb dolgoknál is idegösszeomlást kap (1.50.) de azután, ha a veszély elmúlt, haragszik azokra, akik őt ilyen állapotban látták.

Ezt a nem éppen hízelgő képet, amelyet Bülow a császárról ad, kiegészítik részben egyes, mások szájába adott nyilatkozatok, részben egyes adomák, amelyek még élesebb kifejezéseket tartalmaznak a császárral szemben, mint amelyeket Bülow a maga számlájára vállalni akart. Nem minden esetben lehet bebizonyítotttnak venni, hogy ezek a Bülow által említett nyilatkozatok valóban meg is történtek, de megtámasztják azt a képet, amelyet Bülow a császárról adott. így pl. elmeséli, hogy a császár anyja, Frigyes császár özvegye, egy ízben azt mondta Bülow herceg anyósának, Minghetti olasz államférfi özvegyének, hogy: Mon fils sera la mine de l'Allemagne, azaz hogy fia tönkre fogja tenni Németországot. Ugyancsak Frigyes császár özvegye mondotta volna Hahnke tábornagynak: „Ha valaki azt gondolná, hogy fiam bármikor más szempontok által fogja vezetetni magát, mint tisztán személyes céljai és különösen hiúsága által, hamar rá fog jönni, hogy nagyon téved“. A császárnak egy névvel meg nem nevezett állítólagos ifjúkori angol barátnőjével mondatja el a császárról azt az ítéletet, hogy „William is not false but fickle“, azaz hogy a császár nem hazug, de csélcsap ember, Eulenburg herceggel azt, hogy a császár nem tudja elviselni, ha nem ő, hanem más valaki áll a színpad előterében, Miquel pénzügyminiszterrel azt, hogy a császárt csakis az érdekli, amiben neki személyes szerepe van, de ha aztán szerepet játszik, minden dolgot elront. A császár nevelőjének, Hinzpeternek adja szájába azt a nyilatkozatot, hogy II. Vilmos alapjában véve tehetéstelen és hogy csak mechanikus dolgokra képes, amiket mesterségszerűen lehet elsajátítani. „A császár bárkinél tökéletesebben ismeri az összes hajótechnikai kifejezéseket, de azért képtelen volna akár a legkisebb hajót is elvezetni Kiből a szemben lévő Eckerfordére“. A Bülow emlékirataiban közölt adomák a császárt gyakran egyenesen nevetségessé teszik. Elmondja pl. hogy a császár a nagy tengeri hős szerepét játsza, de sohasem tudta legyőzni a tengeri betegségekre való hajlamát. Hadgyakorlatokon olyankor, amikor az egyik pártot ő vezeti, feltétlenül győzni akar és hogy ez könnyebb legyen, egy hadsegédjét elküldi az ellenpárt haditanácsába, aki, amikor kérdőre vonják, hogy mit keres ott, arra hivatkozik, hogy a császár parancsára hallgatja végig a haditerveket. Egy középtengeri útján kíséretének egy tagja akaratlanul tanúja egy beszélgetésnek, amelyet háta mögött folytatott a császár valakivel felváltva francia, angol és olasz nyelven egész kül- és belpolitikájáról, a többi uralkodóval való személyes viszonyáról, minisztereiről stb. Azt hitte, hogy a császár ezeket a dolgokat legalább is

egy előkelő külföldi államférfinak mondja, de kitűnt, hogy az, akit a császár bizalmával ilyen módon kitüntetett, nem volt senki más, mint a — hajókalauz, akinek az volt a feladata, hogy a császár hajóját a bari-i kikötőn kivezesse. Elmondja Bülow herceg azt is, hogy a császár Knackfuss festővel képeket készíttetett, amelyeket aztán mint a saját képeit küldötte meg ajándékba az orosz cárnak. Ezeknek a képeknek egyikén a császár teljes fegyverzetben, imponáló magatartásban látható, jobbában óriási feszület, — előtte pedig áll a cár, aki alázatos, majdnem neveléses pozitúrában, hálóköntösszerű byzánci ízlésű öltözetben, bámulva tekint fel a császárra.

Egész hasonlóan bánik el Bülow mindazokkal, akikben riválist látott, kivált ha eredményes riválisoknak bizonyultak, mint utódja, Bethmann-Hollweg, és azokkal, akik elleneztek a háború alatt tervezett reaktiválását és azt meg is akadályozták. Az utóbbiak közé tartoztak az osztrák-magyar államférfiak is, élükön Károly királlyal, akiknek Bülow nem tudja megbocsátani azt, hogy a háború idejében nem tartották a maguk szempontjából kívánatos német kancellárnak, miután ő volt az, aki Olaszországot, Romániát és Oroszországot azzal akarta a békének megnyerni, hogy nagy területeket ígért nekik a monarchia testéből. Kissé különös, hogy az osztrák-magyar államférfiak és Károly király elleni minősíthetetlen kifakadásokat azzal akarja indokolni, hogy a király el akarta árulni Németországot, amikor a franciáknak kilátásba helyezte Elzász-Lotaringia átengedését. Eltekintve attól, hogy ez az állítás nem helytálló, mert Károly király csak olyan nyilatkozatokat tett a francia kormány részére, hogy igyekezni fog a német kormányt erre az álláspontra reábími, nincsen az egész német politikai világban senki sem, akinek kevesebb joga volna az ilyen szemrehányásra, mint Bülow hercegnek, aki sokkalta súlyosabb alakban követte el ezt az állítólagos árulást az osztrák-magyar monarchiával szemben, amikor a Trentinónak, Erdélynek és Galiciának átengedéséről beszélt, mint olyan dolgokról, amelyekkel egyes államoknak az antanthoz való csatlakozását meg kellene akadályozni, vagy amelyekkel az általános békekötést Németországra nézve területi veszteségek nélkül lehetővé lehetne tenni.

Amennyire érdekes az a korkép, amelyet Bülow herceg emlékirataiban ad mindazokról, akik II. Vilmos korában az európai és a német politika színpadán szerepet játszottak, amennyire ennek a korképnek érdekességét nem tudja befolyásolni az sem, hogy az egyes portrait-k, amiket ad, szubjektív szempontokból jelentékeny módon retusálva vannak, annyira sovány, majdnem üres az emlékiratoknak objektív, politikai tartalma. Németország helyzete abban az időszakban vált kritikussá, amelyben Bülow vezette a német politika gyepelőit. Ebben az időben jött létre a közeledés Anglia és Franciaország, majd Anglia és Oroszország között, ami a középhatalmak izoláltságát idézte elő és végeredményben a világháborúra vezetett. Bülow sokkal nehezebb helyzetben hagyta vissza a kancellárságból való eltávozásakor Németországot, mint amilyen helyzetben azt elődjétől, Hohenlohe hercegtől átvette. Vannak, akik egyenesen Bülow hercegnek politikáját tartják a világháború egyik legfőbb okának, és akik az ő működésére vezetik vissza Németország összeomlását. Bülow kétségkívül

ismerte ezeket a véleményeket, hiszen azok a német publicisztikában és politikai irodalomban, kivált a nagy német okmánygyűjteménynek megjelenése óta igen nagy helyet foglalnak el. El lehetett volna vágni, hogy Bülow erős érvekkel fogja megvédeni a maga politikáját vagy legalább is érthetővé fogja tenni, hogy az említett káros fejlődést, Angliának Franciaországhoz és Oroszországhoz való közeledését és a középhatalmaknak izolálását, miért nem lehetett elkerülni. Ezeket az érveket könyvében hiába keressük. Politikájának legkritikusabb pontjain emlékiratai igen könnyen és felületesen siklanak át. Az ő beállításában a helyzet elmérgesedését leginkább Vilmos császár tapintatlanságai okozták. Ez a beállítás azonban nem meggyőző, mert Bülow nem tudja igazolni, hogy Angliával szemben ő maga javaslatba hozta volna mindazt, ami a helyzet kedvezőtlen alakulásának elkerülése érdekében megtehető lett volna. Sőt a német okmánygyűjteményből tudjuk, hogy a császár helyesebben ítélte meg ezeket a kérdéseket, mint maga Bülow herceg. Nem az történt, hogy Bülow herceg helyesen látta a dolgokat és a császár megakadályozta őt a szükséges intézkedések megtételében, hanem ellenkezőleg az, hogy a császár látta helyesen a dolgokat, de Bülow megmaradt az ő eltérő véleménye mellett. Hogy miért, azzal még emlékiratainak elolvasása után sem vagyunk egészen tisztában.

Ismeretes dolog, hogy Anglia Bülow külügyminisztersége, majd kancellársága idejében nem kevesebb, mint három alkalommal tett ajánlatot a német kormánynak egy angol-német szövetség létrehozására, amelynek kivált az idősebb Chamberlain nagy híve volt. Chamberlain mondotta egyszer ebben az időben, hogy szerinte: „sine Germania nulla salus“. Az első ajánlatot 1898-ban Bülow visszautasította. A másodikról 1899-ben folytatott ugyan eszmecsere, de a tervet maga borította fel egy Angliával szemben több mint húvös parlamenti beszédében. 1901-ben az angolok még egy utolsó kísérletet tettek egy Németországgal való szövetség létrehozatalára, ezúttal egy a távol keleten Oroszország ellen folytatandó közös eljárás érdekében, de Bülow ezzel az ajánlattal szemben is oly lanyhán viselkedett, hogy azt az angolok később elejtették. Csak ezután keresett Anglia közeledést Franciaországhoz, amely három évvel később létre is jött, ezt aztán csakhamar követte az angol-orosz megegyezés és így alakult ki Németországgal szemben az a front, amellyel minden ereje dacára már nem volt képes megbirkózni. Ha Bülow herceg megragadta volna az alkalmat, amely egyedül neki kínálkozott, hogy Angliát és Németországot szerződésileg összekapcsolja egymással, az egész világtörténet más folyást vett volna. A látszat tehát feltétlenül a mellett szól, hogy Bülow herceg követte el azt a történelmi hibát, amely Németország bukásához vezetett. Ez ellen Bülownak kötelessége lett volna védekeznie, ha fel tud hozni valamit a maga igazolására.

Emlékirataiban ezeket a lehetőségeket érinti ugyan, de arra szorítkozik, hogy a tárgyalások első fázisára vonatkozólag Hatzfeld londoni angol nagykövet egy levelét idézze, a második fázist tisztán csak a Windsorban folytatott beszélgetéseknek igen vázlatos elbeszélése alakjában ismerteti, a harmadik fázist illetőleg pedig pusztán csak az

angoloknak fokozatos — de az előzmények után nem egészen érthetetlen — elhidegedését vázolja a szövetséges tervvel szemben. Sehol sem találjuk azoknak a szempontoknak rendszeres ismertetését, amelyek őt ebben a kérdésben vezették. Emlékirataiból nem tudunk meg semmi olyant, ami nem lett volna előbb is ismeretes. Sokkal kevesebbet mond ezekről a sorsdöntő tárgyalásokról, mint amennyi más forrásokból, — elsősorban a nagy német okmánygyűjteményből — már nyilvánosságra került. Ezekből az egyéb forrásokból ismerjük Angliával szemben elfoglalt magatartásának okát, amelyet emlékirataiban elhallgatott. Bülow abban a hitben ringatta magát, hogy azok az ellentétek, amelyek Angliát Franciaországtól és Oroszországtól elválaszthatják, áthidalhatatlanok, úgy hogy Anglia mindig kénytelen lesz Németország barátságát keresni és ezért nem kell sietni szövetség-ajánlataik elfogadásával. Legvilágosabban fejezte ki ezt a szempontot, amely a londoni nagykövetnek adott utasításokban sűrűn nyert kifejezést, abban az 1898 április 30-án kelt utasításban, amelyben arra figyelmezteti a nagykövetet, hogy az angol államférfiak nem látják tisztán helyzetüket, ha azt gondolják, hogy szabad választásuk van a német és a francia szövetség között és tetszés szerint fordulhatnak az egyikhez vagy a másikhoz aszerint, hogy melyik tud nekik többet nyújtani, ő — Bülow — ezzel szemben azt hiszi, hogy Franciaországot Anglia semmi körülmények között nem fogja tudni rávenni arra, hogy vele akárcsak a legplatonikusabb keretekben is szövetségre lépjen, amelynek Bülow téves felfogása szerint csakis Oroszország elleni éle lehetett volna. Ezekből az utasításokból ismerjük azokat a szempontokat, amelyek a német politikát Bülow idejében ebben a kérdésben vezették és ma már tudjuk azt is, hogy ezek a szempontok merőben tévesek voltak és hatásukban katasztrófálisaknak bizonyultak. Bülow emlékirataiban nem találunk semmit, ami ezekre a dolgokra új világosságot vethetne, sőt nyilvánvalóan kellemetlenül érintette Bülow herceget a német hivatalos aktáknak közzététele, amelyet feleslegesnek mond és helytelenít, talán éppen azért, mert többet árulnak el mulasztásaiból és hibáiból, mint ő szeretné.

Azt a politikát, amelyet Bülow herceg Angliával szemben követett, lehetett volna talán igazolni, ha Anglia helyett Oroszországhoz talált volna Németország közeledést. De Bülow ebben az irányban jóformán teljesen tétlen volt. Semmi nagyobb akciót nem kezdeményezett annak tisztázására, hogy az ilyen közeledés lehetséges-e. Sőt abból, hogy Osten-Sacken gróf orosz nagykövet egy ízben arra a kérdésre, hajlandó volna-e Oroszország Németország területi integritását garantálni, nem adott feleletet, egészen tisztán láthatta volna, hogy az Oroszországhoz való közeledésnek kapuja Németországra nézve nem áll többé nyitva. De nemcsak hogy önálló akciót nem indított annak kipuholására, hogy az Oroszországhoz való közeledés lehetséges-e, nemcsak hogy a német császár ilyirányú több jószándékról, mint ügyességről tanúskodó björköi akcióját, amelyről az emlékiratok sok érdekes, bár a császárra nézve nem nagyon hízelgő részletet közölnek, csak immelámmal támogatta, még attól sem riadt vissza, hogy a bagdadi vasút kérdésében, — ismét egy olyan kérdés, amelyről Bülow emlékiratai alig emlékeznek meg — Oroszország egyik tyúkszemére hágjon. Előre-

látó német államférfiúnak akkor, amikor Bülow az angol ajánlatokat visszautasította, már tisztában kellett volna lennie azzal, hogy Oroszország az ellenséges táborba tartozik. Ha pedig ezzel tisztában lett volna, akkor el kellett volna fogadnia az angol ajánlatot. Vilmos császár ezt világosan látta, amikor 1898-ban az egyik akta szélére azt a megjegyzést tette, hogy az angol ajánlatot el kell ugyan utasítani, de csak abban az esetben, ha Németország képes arra, hogy szorosabb viszonyt létesítsen Oroszországgal. Bülow e nélkül utasította el az angol ajánlatot, illetve terelte azt oly mederbe, hogy az angolok elálltak tőle. Még azt sem mondhatja, hogy azért tette, mert legalább szándéka volt, hogy komoly akciót kezdeményezzen Oroszország barátságának megnyerésére, mert ebben az irányban teljesen télen maradt.

Ezek után nagyon nehéz Bülow herceget felmenteni ama vád alól, hogy Angliának Németországgal szemben elfoglalt ellenséges magatartását, amely a világháborúban oly kegyetlenül megbosszulta magát, valójában az ő politikája okozta. Későbbi időszakokra vonatkozólag többször említi emlékirataiban, mennyire figyelmeztette a császárt unos-untalan, még a tőle való hivatali búcsúzkodás órájában is arra, hogy Angliával feltétlenül barátságot kell tartania. Ezekkel a figyelmeztetésekkel, még ha meg is tartották volna, elkésett. Akkor, amikor lehetséges lett volna Angliát szorosabban hozzáfűzni Németországhoz, ez Bülow elhatározásán múlt és ezt az alkalmat Bülow szalasztotta el és senki más. És ezért a világháború kitörésében való felelősségben neki is ki kell vennie a maga részét.

Bülow herceg beállításában a világháborút és annak elvesztését más körülmények okozták, ő meg van győződve arról, hogy abban az esetben, ha 1914-ben a német külpolitika vezetése nem a szerinte túlmerev és elégtelen, külpolitikához nem értő Bethmann-Hollweg kezében lett volna, hanem a Bülowéban, a világháborút el lehetett volna kerülni. Ha pedig utódainak elégtelensége folytán a háború mégis kiütött, lehetséges lett volna, legalább is Olaszországot visszatartani attól, hogy az antanthoz csatlakozzék. És legrosszabb esetben, ha ez is bekövetkezett volna, lehetett volna előnyös békét kötni a német hadsereg összeomlását megelőző időben is. Mindezt természetesen csupán akkor, ha a német politika irányítása Bülow kezében lett volna. Ezeknek az állításoknak azonban egyikét sem tudta Bülow herceg még csak valószínűvé is tenni.

Az első állítást, amely szerint Bülow, ha a német politika vezetése az ő kezében lett volna, elkerülte volna a háborút, igen határozottan formulázza. „Emberi számítás szerint — mondja emlékiratai III. kötetének 66. oldalán, — meg vagyok győződve arról, hogy amennyiben 1914 július vége előtt visszahívtam volna (a német politika vezetésére), megakadályoztam volna a háború kitörését“. Meg is mondja, hogy miként. Megakadályozta volna a Szerbiához intézett ultimátum elküldését. Az ultimátum elküldése után pedig elkerülte volna azt a hibát, amelyet a német politika Bülow szerint elkövetett azzal, hogy elutasította az angol közvetítő javaslatokat és háborút izent Oroszországnak. Nem lehet eléggé csodálkozni azon, hogy egy hivatalviselt, nagy tekintéllyel bíró, komoly férfiú miként ragadtathatta el magát

ilyen állításokra. Közismert dolog, hogy a német kormány 1914 június 27. és 29-ike közötti időben több táviratban ajánlotta a bécsi külügy-minisztériumnak az angol közvetítő javaslatoknak elfogadását—hiszen ezek a táviratok szövszerint régen közzé vannak téve. Ezt a londoni közvetítő javaslatok elfogadására irányuló akciót az orosz mozgósítás akadályozta meg, amelyről Bülow herceg egyáltalában nem emlékezik meg emlékiratában, sőt nem is említi, hogy az Oroszországhoz intézett hadüzenetet az orosz mozgósítás előzte meg. A háború kitörése közvetlen előzményeinek ez a hézagos és ennél fogva hamis beállítása egy olyan férfiú részéről, aki a Német Birodalom kancellári tisztében nagy tekintélyt szerzett magának, semmivel nem menthető. Szolgálat ez ama antant-publicistáknak, akik Németország kizárólagos háborús bűnösségét akarják beigazolni és valóban, ily értelemben történnek is már hivatkozások Bülow tanúságtételére. Bülow szerint a háború kitörését kizárólag diplomáciai műhibák okozták: a császár meggondolatlansága és saját erejének túlbecsülése, Bethmann-Hollweg kancellár ügytelensége és merevsége, Jagow államtitkár fogyatékos előrelátása és a feudális osztrák körök előtti hasravágódása, Stumm tanácsos könnyelműsége és komolytalansága, Bergen tanácsos tehetetlensége és együgyűsége stb. Egyetlen szóval sem foglalkozik azzal a lehetőséggel, hogy az antant valóban akarta azt a leszámolást Németországgal és Ausztria-Magyarországgal, amelyet a világháború az 6 számára jelentett. Hiszen Bülow arról sem akar tudni, hogy a szerb kormány a szerajevói merényletet helyeselte volna, bár ma már elfogulatlan kutatók is megállapították, hogy a merénylők hivatalos helyekkel kapcsolatban állottak, sőt bombáikat is hivatalos személyiségektől kapták.

Hasonlóan tarthatatlan Bülow ama hite, hogy az olaszoknak a háborúba való beavatkozását el tudta volna kerülni, ha az ügyeket ő vezette volna. Ismeretes, hogy Bülow 1914 vége felé megbízást kapott arra, hogy Rómában ebben az irányban tevékenységet fejtsen ki. Bülow herceg, aki ebben az időben nagy erőfeszítéseket tett, hogy Németország külpolitikájának vezetését ismét reá bízák — amint ezt mindenki tudja, ki ebben az időben Németországban járt és német politikai körökkel érintkezett — ezt a megbízást ugródeszkának tekintette reaktiváltatására. Mindenfelé hirdette, hogy ő, aki hosszabb ideig működött Rómában mint nagykövet, akinek felesége egy előkelő olasz államférfiú leánya volt és aki a kancellárságról való lemondása után állandóan Rómában élt, amelynek egyik legszebb történeti nevezetességű palotáját, a Villa Maltá-t tulajdonának mondhatta, személyes összeköttetéseivel meg fogja akadályozhatni, hogy Olaszország szövetségei ellen fordulhasson. Lehetetlen volt őt ezek után meg nem bízni az általa ambicionált feladattal, mert ebben az esetben a császárt vádolták volna meg azzal, hogy az ő Bülowtól való idegenkedése váltotta ki az olasz hadüzenetet. Mikor megkapta a missziót, azonnal nagy pesszimizmust kezdett tanúsítani a siker dolgában, részben azért, hogy az esetben, ha eredményt érne el, sikere annál nagyobbak látszódnának, részben azért, hogy az esetleges balsiker lehetőleg ne terhelje az ő számláját. Emlékirataiban eléggé bőven foglalkozik ezzel az akcióval. Panaszkodik arról, hogy a bécsi kormány nem mutatott elég hajlandó-

ságot az Olaszország által kívánt területi engedmények megtételére, hogy az osztrák-magyar nagykövetek kevés érzéket tanúsítottak törekvéseivel szemben, hogy a német külügyi hivatal sem támogatta eléggé és hogy a szabadságon lévő római német nagykövet, Flotow báró, intrikákat szőtt ellene, amivel azt a látszatot kelti, — anélkül, hogy ezt ily határozottan kimondaná, — mintha ezek a körülmények akadályozták volna meg missziójának sikerét. Valójában azonban a dolog nem úgy állt. Azóta már olasz közlésekből is tudjuk, hogy Olaszország háborúba lépése az antant oldalán szeptember végétől, a mame-i csatától kezdve el volt határozva, „öt havi semlegesség és előkészület, „ aztán szerződés az antanttal, februárban mozgósítás“ — ez volt az akkor megállapított program. Amikor Bülow herceg december elején megérkezett Rómába, már nem is lehetett volna visszatartani Olaszországot e programjának megvalósításától. Az egész Bülow-féle akció az osztrák-magyar monarchia rovására tett területi ígérekkel csak arra szolgált, hogy alkalmat adjon Olaszországnak még messzebbmenő követeléseknek az antant által való elismertetésére.

Éppen olyan kevéssé hihető, hogy Bülow, ha 1917-ben vagy 1918-ban az ő kezébe kerül a német politika vezetése, képes lett volna előnyös békét teremteni. Bülow ezt úgy képzeli el magának, hogy odaadta volna Olaszországnak a Trentinót és Oroszországnak Galíciát, ezzel aztán ez a két állam kivált volna a hadviselők sorából és Franciaország kénytelen lett volna békét kötni. Tényleg ez a lehetőség nem állt fenn. Olaszország egyáltalában nem elégedett volna meg a Trentinónak átengedésével. Ha ezzel megelégedett volna, nem hiúsította volna meg 1917-ben azokat a békekísérleteket, amelyeket akkoriban Károly király Sixtus páрмаi herceg útján folyamatba tett és amelyek akkor szakadtak meg, amikor azokat a francia kormány az olaszokkal közölte. Ami pedig Oroszországot illeti, történtek a háború alatt kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy a központi hatalmak különbekét kössenek Oroszországgal. Ennek a Bülow által annyira kifogásolt tervek egy önálló Lengyelország létesítésére egyáltalán nem állottak volna útját. De igenis útját állotta az orosz cár idegenkedése minden békekötéstől mindaddig, „míg orosz földön német katonák állanak“. Ha Bülow azt mondta volna, hogy Ő mint a német külpolitika vezetője, hajlandó lett volna Franciaországnak Elzász-Lotaringia rovására engedményeket tenni és hogy képes lett volna ezt az álláspontját a német hadvezetőségénél, a német császárnál és a német parlamentben keresztülvinni, akkor talán el lehetne fogadni azt, hogy tudott volna békét teremteni. Enélkül azonban a béke már 1917-ben is lehetetlen volt. Talán ismét lehetőségessé vált volna, ha az Amerikai Egyesült Államok részéről valamilyen határozott nyilatkozat érkezett volna a tekintetben, hogy a háborúba nem fognak beleavatkozni, de ennek tudvalévőén éppen az ellenkezője történt.

Bülow hercegnek voltak kiváló tulajdonságai. Sima modora volt, lebiüncselően tudott csevegni, kitűnően uralta a diplomácia technikáját, tudott magának barátokat szerezni és azokat meg is tudta tartani, jó szónok volt és népszerűvé tudta tenni magát. Ha ezeket a tulajdonságokat egy jól átgondolt és helyes politika szolgálatába állította volna,

nagy érdemeket szerezhetett volna magának hazája körül. Arra azonban nem volt eléggé erős, hogy maga állapítsa meg ezt a helyes politikai irányt és következetesen keresztülvigye azt. Végig felszínes volt a dolgok megítélésében, politikai ösztönnek nyomát sem mutatta, egész ügyessége abban merült ki, miként lehet a nehézségeken átsiklani, megoldásra egyetlen nehézséget sem juttatott. Mint diplomata, aki más eszméinek végrehajtására van hivatva, elsőrangú volt, mint államférfiú, akinek magának kell irányt szabni, teljesen elégtelen. Kern volt politikai koncepciója és bár úgy a belpolitikában, mint a külpolitikában voltak sikerei, semmiféle nagyobb alkotás emléke nem tapad működéséhez. Egészen véve Németország nemzetközi pozíciója nagyot süllyedt abban az időben, amikor ennek az országnak politikáját vezette, jobban süllyedt, mint Bismarck óta bármely elődjének korában és ez nem is minősíthető pusztán véletlennek, mert ebben bizonyos tekintetben az ő politikájának hibái is közrejátszódtak. Talán igaza van Sforza grófnak, aki azt mondja róla, hogy ő volt a német császárság tulajdonképpeni sírásója.

Emlékirataiból sem tanulhatunk politikai bölcsességeket, mert ilyenekkel Bülow nem rendelkezett, nem meríthetünk politikai tanulságot, mert ilyent Bülow nem tud adni. Korképet ad, érdekes és megkapó, bár nem mindig hű rajzot majdnem mindenkiről, akivel egy hosszú és változatos életen keresztül érintkezésbe jutott. Bülow herceget magát is jobban ismerjük meg a könyvből. De amit önmagáról mond, az inkább lerontja, mint emeli azt a nimbuszt, amellyel magát életében körül tudta venni azzal a tagadhatatlan ügyességgel, amellyel népszerűségét megalapozta. Élete végéig sokan voltak, akik esküdtek államférfiúi kiválóságára. Könyvében ez a nézet nem nyer megerősítést. Igaz, hogy újból és újból hivatkozik régi nyilatkozatokra, amelyek tanúsága szerint éles elmével előre látott volna bizonyos dolgokat, amik később tényleg bekövetkeztek, de alapos az a kétely, hogy ezek a nyilatkozatok annakidején valóban megtörténtek-e és hogy — amennyiben megtörténtek — úgy szóltak-e, ahogyan Bülow azokat most visszaadja. Ezt a kételyt nemcsak arra lehet alapítani, hogy Bülow hivatalos jegyzékeiben és utasításaiban ez az előrelátás sokkal kevésbé látszik meg, hanem egyes emlékirataiban előforduló lapszusokból is, mint pl. abból, hogy egy 1909-ben tett állítólagos nyilatkozatában beszél a Franciaországban bevezetett háromévi katonai szolgálatról, holott ez csak három évvel később lett elhatározva. Amint az emlékiratok nem járultak hozzá Bülow államférfiúi képességeinek beigazolásához, éppen úgy nem hagynak hátra kedvező benyomást Bülow jelleméről sem, amely az emlékiratok tükrében is hiú, kicsinyes, nélküli a férfias őszinteséget és egyenességet, és sok tekintetben nem éppen nemes ösztönökről tesz tanúbizonyságot. De dacára mindennek, a Bülow emlékirataiban foglalt korrajz érdekes és tanulságos olvasmány, amely legalább is mint ilyen maradandó értékű lesz, talán maradandóbb, mint néhány más kortársának sokkal őszintébb és tartalmasabb visszaemlékezései.

GRATZ GUSZTÁV